

Jerzy Domino

MOTYWY DEKORACYJNE
KLASYCYSTYCZNYCH DRZWI ŻUŁAWSKICH

Drzwi poza podstawową funkcją zabezpieczenia wnętrza budynku przed realnym czy też symbolicznym niebezpieczeństwem były manifestacją statusu majątkowego właściciela lub rangi obiektu. Dotyczy to drzwi w świątyniach, kościołach, pałacach, kamienicach patrycjuszowskich, budynkach użyteczności publicznej. W domach niższych warstw aspirujących do społecznego awansu naśladowano takie wzory, kopiując lub parafrazując wiodące motywy. Znane drzwi z żuławskich domów świadczą nie tylko o materialnej zamożności właścicieli, ale też i o tym, że niektórzy z „gburów" byli jednak w pełni świadomi ich symbolicznego znaczenia.

We wszystkich publikacjach na temat budownictwa na Żuławach, zwłaszcza dotyczących domów podcieniowych, autorzy zwracali wprawdzie uwagę na szczególnie dekoracyjne drzwi wejściowe[1], zagadnienie to było jednak analizowane sporadycznie, jedynie Lech Krzyżanowski poświęcił temu problemowi więcej uwagi[2]. Przy okazji opracowań konserwatorskich[3] udokumentowano formy jedno- i dwuskrzydłowe, deskowe, różnorodnie opierzone, płycinowo-ramowe o czytelnym stylu – barokowe, klasycystyczne, eklektyczne, intarsjowane, malowane, macerowane, płaskorzeźbione. Kompozycje drzwi barokowych, a takie potwierdzono w chłopskich domach, mimo wielu wariantów były jednoznacznym importem, nieraz uderzająco kontrastującym z oszczędną architekturą budynku.

1 B. Schmid, *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Kreises Marienburg*, w: *Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Westpreussen*, B. 4., Danzig: Verl. d. Provinzial-Verbandes von Westpreussen, 1919; J. Stankiewicz, *Zabytki budownictwa i architektury na Żuławach*, Rocznik Gdański, 1956/1957, nr 15/16; J. Domino, *Domy na Żuławach*, w: *Domy Żuławskie. W poszukiwaniu zagubionej tradycji budownictwa*, Nowy Dwór Gdański: Lokalna Grupa Działania Żuławy i Mierzeja, 2009, s. 9–58; M. Prarat, *Architektura chłopska Doliny Dolnej Wisły w latach 1772–1945 i jej problematyka konserwatorska*, Toruń: Muzeum Etnograficzne im. Marii Znamierowskiej-Prüfferowej, 2012; M. Koperska-Kośmicka, *Dom podcieniowy na Żuławach*, Gdańsk: Instytut Kaszubski, 2020.

2 L. Krzyżanowski, *Wpływ neoklasycyzmu na podcieniowe budownictwo Żuław gdańskich. Budowniczy Piotr Loewen*, Kwartalnik Architektury i Urbanistyki, t. VIII, Warszawa 1963, z.1.

3 Tenże, Żuławskie domy podcieniowe, dokumentacja historyczna, mpis, PP PKZ Gdańsk 1962; karty ewidencyjne zabytków architektury i budownictwa poszczególnych obiektów.

W poniższych rozważaniach skupię się na drzwiach określanych w opracowaniach jako klasycystyczne. Istotnie ich elementy dekoracyjne jednoznacznie odwołują się do antyku w różnorodnych układach kompozycyjnych. Drzwi żuławskie są najbardziej dekoracyjnymi przykładami wyposażenia wiejskiego domu na terenie Polski i warte są dogłębnych badań. Wiele obiektów uległo zniszczeniu, rozważania opierają się więc w znacznej części na archiwalnych fotografiach, niektórych mało czytelnych i o mylnych podpisach trudnych obecnie do weryfikacji.

Konstrukcja skrzydeł drzwi – rama, szpongi usztywniające, płyciny, odrzwia – wyznacza miejsca, gdzie umieszczano elementy zdobnicze. Typ drzwi klasycystycznych opisywać można pod względem wielkości: drzwi dwuskrzydłowe, dwuskrzydłowe ze słupkiem, dwuskrzydłowe z nadświetlem, jednoskrzydłowe, dwoinkowe, zamknięte górą odcinkowo lub prosto. Występowały tu zasadniczo dwa warianty – o trzech poziomach płycin i dwóch, ta była w istocie zredukowaną wersją trójpoziomowej[4]. Jakkolwiek wydawać się może, że dwupoziomowa kompozycja jest wcześniejsza[5], tak zbudowane były drzwi barokowe, to stosowano je równocześnie, niezależnie od wysokości ściany. Układy płycin mogły występować w następującej konfiguracji ich kształtów, licząc od dołu: kwadrat – kwadrat – kwadrat, kwadrat – prostokąt – kwadrat, kwadrat – prostokąt – prostokąt leżący, prostokąt – prostokąt – prostokąt leżący[6]. Najbardziej reprezentacyjna i największa była płycina środkowa (górna w układach dwupoziomowych), chociaż udokumentowane są drzwi o jednakowych płycinach (Kościeleczki 7), a nawet efektowniejszej płycinie górnej (heraldyczne lwy w drzwiach z Kosowa[7]) czy dolnej (Nowa Cerkiew 11–12). Ważnym elementem dekoracyjnym drzwi były też klamki i szyldziki zamków, nie zostały jednakże zweryfikowane na tyle reprezentatywnie, by móc je wiążąco analizować. Widać na nich rozpoznawalne motywy medalionów, okrągłych tarcz, waz czy amfor, ale wiele ma złożony profil trudny do określenia.

Drzwi klasycystyczne powstawały w latach około 1790–1860, wstawiano je do budowanych w tym okresie domów zarówno podcieniowych, jak i bez podcienia. Jerzy Stankiewicz w swoim nadzwyczaj oszczędnym spisie wylicza *expressis verbis* ponad 60 drzwi klasycystycznych[8]. Prezentują różnorodność kompozycji i elementów dekoracyjnych. Najciekawsze znajdują się w domach zbudowanych (lub przebudowanych) w początku XIX wieku: w Orłowie dom Korneliusa Janssona z 1802 roku i dom Korneliusa Froesego, ul. Żuławska 66; dom Jana Jakuba Ziemera w Marynowach 55 z 1803 roku; w Żuławkach 68 z 1803 roku dla Izaaka Schulza; w Lasowicach Małych dla Abrahama Dicka,

4 Wstępowały też drzwi o większej liczbie płycin na skrzydle, np. Brzózki 17, Drewnica 1 o 4 poziomach, w starej plebanii w Boretach (1854) o 5 płycinach, lecz opracowanych skromniej i omawianie tychże nie wiąże się z zasadniczym tematem artykułu.

5 Drzwi z domu w Szaleńcu z 1791 r. niekoniecznie musiały być oryginalne, współczesne z budynkiem.

6 Zdarzają się drzwi o wąskiej – zamkowej płycinie środkowej, np. Suchy Dąb 61.

7 M. Prarat, *Architektura chłopska*…, dz. cyt., s. 217.

8 J. Stankiewicz, *Zabytki budownictwa*…, dz. cyt., passim.



1. Żuławki 68, dom podcieniowy z 1803 roku, około 2005. Fot. Jerzy Domino.



2. Orłowo, ul. Żuławska 66, około 2015. Fot. Jerzy Domino.



3. Marynowy 51. Dom podcieniowy z1802 roku, stan około 2002. Fot. Jerzy Domino.



4. Orłowo, dom podcieniowy z 1802 roku, około 2015. Fot. Jerzy Domino.

zbudowane przez Petera Loewena; a też domy innych cieśli: dom Heiderbrechta w Marynowach z 1800 roku, postawiony przez Piotra Gerbrandta; Marynowy 54 Hermana Hekkera; Nowa Cerkiew 11/12 z 1812 roku Petera Langa; Bystrze przez Jakuba Jaumeta z 1819 roku[9]. Pozostaje nadal kwestią otwartą, czy autorami drzwi i detalu architektonicznego byli budowniczowie i cieśle (Peter Loewen), czy też współpracujące z nimi miejskie warsztaty stolarsko-snycerskie[10] wykonujące wyposażenie do wiejskich domów, miejskich kamienic czy dworów.

Drzwi skromniejsze o płycinach pokrytych niemal całkowicie żłobkowaniem[11] znajdowały się głównie wewnątrz – domy loewenowskie – gdzie także utrzymano charakterystyczną dekorację radwanu w dolnej płycinie. W domu Żuławki 68[12] znajdują się drzwi o wszystkich płycinach pokrytych żłobkowaniem, umieszczone w wejściu głównym, podobnie jak w jednoskrzydłowych, dwupoziomowych drzwiach z domów w Nowym Dworze Gdańskim, ul. Sikorskiego 44. W wielu realizacjach żłobkowanie pokrywało powierzchnię płyciny górnej (na pozostałych znajdował się motyw tarczy, sztandaru czy festonu), w drzwiach z Kwietnika[13] na górnej i dolnej kwaterze. W wielu obiektach gęsty, pionowy szrafunek stanowił tło dla zasadniczych motywów.

Najbardziej klasyczne kompozycje drzwi trójpoziomowych zawierały w dolnej płycinie motyw radwanu (chorągwi), w środkowej owalną liściastą tarczę, w górnej upięte girlandy lub feston. Najczęściej tarcza w płycinie środkowej była niewielka lub średnia, jak opisane wyżej w Orłowie, Marynowach, także w Nowej Cerkwi[14], w Nowej Kościelnicy 41[15], w murowanej karczmie w Rybinie, ale w Dworku 1, Lasowicach Małych 12 z 1805 roku, Marynowach 54, Lichnówkach 10, w Złotowie tarcza wypełnia już cała płycinę.

Niemal identyczny układ kompozycyjny przedstawiają drzwi z domów w Orłowie i Marynowach, drzwi domu Corneliusa Froesego w Orłowie, ul. Żuławska 66[16] umieszczone w kolumnowym portalu, z meandrem na górnym szpongu i plecionką na odcinkowym dolnym szpongu, w dolnej płycinie na radwanie o długich, jednakowych brytach z frędzlami widnieją trzy półkule 8-płatkowych plakiet. W płycinie środkowej na żłobkowanym tle znajduje się niewielka, wypukła, 12-płatkowa tarcza, w górnej płycinie forma dwóch rogów (?) – substytut bukranionu? W bliźniaczych drzwiach w domu Jacoba Ziemera w Marynowach w górnej płycinie motyw „rogów" wyrastających z rozetki wzbogacono o serce w rozwidleniu. Także ich faktura bardziej przypomina splot wieńca, ale i to nie wyjaśnia, co właściwie przedstawia.

9 B. Schmid, *Die Bau- und Kunstdenkmäler…*, dz. cyt., passim.
10 L. Krzyżanowski, *Wpływ neoklasycyzmu…*, dz. cyt., s. 69, 72–74.
11 Taką fakturę prezentowały często płyciny drzwi barokowych.
12 L. Krzyżanowski, *Wpływ neoklasycyzmu…*, dz. cyt., il. 516.
13 K. Brakoniecki, K. Nawrocki, *Atlantyda Północy. Dawne Prusy Wschodnie w fotografii*, Olsztyn: BWA, 1993, il. 73.
14 B. Schmid, *Die Bau- und Kunstdenkmäler…*, dz. cyt., il. 269.
15 L. Krzyżanowski, *Wpływ neoklasycyzmu…*, dz. cyt., il. 534.
16 J. Domino, M. Opitz, *Dziesięć domów podcieniowych*, w: *W cieniu domów. Opowieści o żuławskich domach podcieniowych*, Elbląg: Centrum Spotkań Europejskich „Światowid", [2014], s. 50–51.



5. Nowy Staw, ul. Kościuszki 7, dom podcieniowy, około 2015. Fot. Jerzy Domino.



6. Lasowice Małe. Dom podcieniowy (rozebrany), stan około 1995 roku. Fot. Jerzy Domino.



7. Złotowo. Dom podcieniowy (odbudowany), stan około 2015 roku. Fot. Jerzy Domino.



8. Osice 2. Dom podcieniowy z pierwszej ćwierci XIX wieku (podcień rozebrany), stan około 2015 roku. Fot. Jerzy Domino.

W dolnych płycinach drzwi domów Lichnówki 10, Nowy Staw, ul. Kościuszki 7, na górnej części radwanu znajdowały się 3 kwadratowe kwiatowe plakiety. Jednoznaczna jest już dekoracja drzwi nieistniejącego domu zbudowanego przez Petera Loewena w Lasowicach Małych. Na chorągwi dolnej płyciny umieszczono pokryty liśćmi okrąg, w środkowej dużą, owalną tarczę gęsto ulistnioną, w górnej zawieszona na 2 pierścieniach chusta.

Niezachowane wspomniane drzwi z Nowego Stawu, dawna ul. Świerczewskiego 19, z meandrem na dolnej listwie i szpongu, plecionką w dolnej płycinie, na radwanie umieszczono girlandę i wyobrażenie amfory; duża tarcza w polu środkowym składa się z wąskiej, 12-płatkowej części środkowej i gęsto ulistnionej części zewnętrznej. Górna płycina jest „tylko" żłobkowana, natomiast w nadświetlu usytuowano motyw zawieszonego na girlandach owalnego wieńca z kokardą z profilami waz po bokach.

Drzwi z domu w Złotowie z końca XVIII wieku (bliźniacze z drzwiami z kamienicy Pod Wielbłądem) z Elbląga) mimo zasadniczo zachowanego schematu są w duchu jeszcze w epoce wcześniejszej. Sprawia to i lekko falisty przebieg belki ślemieniowej pod odcinkowym nadświetlem, i bogactwo elementów, łuskowane tło płyciny górnej, tarczy, górnej części radwanu, części ram, rozetowe plakietki na połączeniu szpongów, odcinkowy, odwrócony szpong dolny, meander na ślemieniu i szpongach, feston w górnej płycinie i drugi perełkowany pod tarczą, perełkowane obramienia górnych płycin i „frędzli" dolnego sztandaru.

Zbarbaryzowaną realizację tego typu przedstawiają drzwi z domu Lichnówki 44. Czytelny jest radwan dolnej kwatery, aczkolwiek w odmianie 5 płatów, na żłobkowanej płycinie środkowej tarczę zredukowano do okrągłej plakiety (ściętej zresztą po 1945 roku), natomiast wyobrażenie festonu przeniesiono na ramę nad żłobkowaną górną płycinę.

W drzwiach domu nr 23 w Osicach na pozór brak wyobrażenia tarczy, pole środkowe dekorowane jest gęstym żłobkowaniem. Samą tarczę wyobrażono jednak jako zawieszony na wstędze medalion w formie szyldku zamkowego (zachowanego zresztą tylko na jednym skrzydle).

Spotyka się też realizacje, na których motyw ulistnionej czy promienistej tarczy-plakiety umieszczono na wszystkich płycinach, na przykład w Różanach w dolnej znajduje się tarcza solarna, wyżej owalna, w górnej zaś solarna półtarcza. W Kościeleczkach 7 na kwadratowych plakietach umiejscowiono pośrodku niewielkie 12-płatkowe rozetki.

Na drzwiach w domu w Kławkach z 1839 roku motywy były silnie uproszczone, na dole znajdowała się kwadratowa plakieta, w środkowej owalna niewielka tarcza 12-płatkowa, w górnej prostokątna plakieta.



9. Kławki. Dom podcieniowy z 1839 roku (rozebrany), stan około 2010. Fot. Jerzy Domino.



10. Marynowy 9. Dom z pierwszej ćwierci XIX wieku, stan około 2015 roku. Fot. Jerzy Domino.



11. Lasowice Małe 28. Dom z zagrody holenderskiej, stan około 2015 roku. Fot. Jerzy Domino.



12. Mirowo 36. Dom z zagrody holenderskiej z 1864 roku, stan około 2015. Fot. Jerzy Domino.

W drzwiach w Marynowach 9, Kmiecinie 29 na wszystkich płycinach są tej samej wielkości owalne 16-płatkowe tarczki.

Innym często spotykanym typem kompozycji z owalną tarczą w środkowej części jest umieszczenie w górnej płycinie formy półokręgu: Drewnica 166 (wewnętrzne), Lipinka 12, Giemlice 7, Orłówko, Lasowice Małe 28, Mirowo 36, Nowa Cerkiew 39, Nowa Kościelnica, Orłowo 9, Stogi 25. W drzwiach Żuławki 37 zachowano motyw festony zawieszony nad półtarczą.

Wiele drzwi dekorowano z użyciem charakterystycznych motywów, jednakże w dowolnym zestawieniu. W Świerkach 13[17] z 1843 roku niewielka liściasta plakieta znajduje się w rombowym obramieniu, na dole zaś 8-płatkowa wydłużona rozetka. We wspomnianych drzwiach z Różan z festonem na dole, owalnej promienistej tarczy w środkowej, w górnej kwaterze umieszczono rombową plakietę. W środkowej płycinie drzwi domu Markusy 39 znajdują się dwie promieniste półtarcze połączone rombem.

W drzwiach wewnętrznych domu w Złotowie 16[18] udokumentowano skrzydło z wyobrażeniem kielicha w górnej płycinie, w dolnej natomiast perełkowaną okrągłą tarczę na glinowanej tablicy.

Chyba najbardziej dekoracyjne są drzwi z domu podcieniowego w Bystrzu 5. Sam zresztą budynek jest niezwykle ozdobny. Podcień wspiera się na 10 kolumnach będących trawestacją porządku jońskiego z motywem podwieszonej kotary pod architrawem. Także unikatowo kolumny wbudowano w narożniki domu. Na dole, na sztandarze, umieszczono i okrągłą, kratkowaną płycinę, i połowę owalnej 16-płatkowej tarczy, w kwaterze środkowej widnieje półplastyczne przedstawienie kosza z kwiatami, w górnej 16-płatkowa plakieta wpisana w romb.

Bukiet kwiatów wstawionych do amfory zdobi drzwi w domu podcieniowym Jelonkach 30, z festonem na dolnej, a promienistą półtarczą w górnej kwaterze[19].

Odbiegające od klasycyzującego schematu są drzwi w domu w Cierpiętach, z plakietą o dekoracji ośmiu promieniście ułożonych gałązek z plastycznym ulistnieniem (akant?), z trójkątnymi florystycznymi narożnikami, na dolnym szpongu są półkoliste arkadki, w dolnej płycinie promienisty półokrąg rozetki wycina w żłobkowanej płaszczyźnie kształt radwanu obramionego od góry drobną girlandą, w górnej wpisana w leżący romb solarna plakieta.

17 Tamże, s. 535.
18 Tamże, s. 541. Taki nietypowy układ wynika z wtórnego użycia dawnych drzwi głównych i przełożenia płycin podczas jakiegoś remontu. Ich porównywalna wielkość może sugerować, iż drzwi te zbudowano z dwóch zupełnie innych.
19 M. Koperska-Kośmicka, *Dom podcieniowy…*, dz. cyt., il. 410.



13. Nowa Cerkiew 39. Dom z 1776 roku, przebudowany w 1842, stan około 2015. Fot. Jerzy Domino.



14. Stogi 25, dom podcieniowy z 1798 roku, rozebrany, stan około 2005. Fot. Jerzy Domino.



15. Bystrze, dom podcieniowy z 1819 roku (rozebrany), około 2005. Fot. Jerzy Domino.



16. Szaleniec. Dom podcieniowy z 1791 roku, stan około 2004. Fot. Jerzy Domino.

Podobnie opracowanego motywu florystycznego doszukać się można na środkowej płycinie drzwi z Kosowa z 1839 roku. Liściasta półtarcza w dolnej płycinie kryje stylizowany owoc granatu, w górnych natomiast umieszczono heraldyczne wyobrażenia lwów.

Schemat kompozycyjny drzwi o skrzydłach z dwupoziomowym układem kwater powtarzał moduły trójpoziomowych bez górnej kwatery.

Drzwi z domu w Szaleńcu z 1791 roku[20], zamknięte odcinkowo, nad dolnym radwanem zdobiła okrągła kratkowana tarcza w przerwanej, trapezowatej płycinie, podobnie w Jasionie[21], Żuławkach 33. W Kościelczkach 27 cokół pozbawiono radwanu. Liściaste okrągłe tarcze noszą drzwi w Nowym Stawie, ul. Gdańska 12, w nieistniejącym domu w Palczewie[22], w starej szkole w Gronowie Elbląskim. Niewielką, okrągłą, promienistą tarczą 12-płatkową udekorowano dwoinkowe drzwi w Drewnicy 166, w Nowej Kościenicy 41 tarcza ma kształt migdałowaty, w Mikoszowie 105 okrągła tarcza ma unikatową glifowaną powierzchnię[23]. Owalna tarcza na plakiecie nad boniowanym cokołem zdobiła drzwi w Żuławkach 11. W dwoinkowych drzwiach domu w Żuławkach 79 o boniowanej płycinie dolnej, w górnej rombowa tarcza rozety już nie zawiera.

Oryginalną kompozycję prezentowały drzwi w Bronowie 11[24], dwupoziomowe, z meandrem na dolnej listwie o żłobkowanej dolnej płycinie, w górnej przez wyrzeźbiony zawias podzielonej na dwie strefy, w obu umieszczono motyw upiętej kotary, a na szpongu pokrytym odcinkową plecionką po obu stronach umieszczono okrągłe gwiazdowe tarcze, na krańcach zaś niewielkie, owalne rozetki z motywem szyszki na górze.

Z uwagi na bardzo skąpe przekazy trudno stwierdzić, jak licznie występowały klasycystyczne drzwi w szlacheckich dworach sąsiednich rejonów. Zachowany przykład w pałacu w Kadynach[25] o typowej kompozycji kwater z omawianych drzwi na wsiach żuławskich świadczy, iż nie była niczym niezwykłym. Na archiwalnych fotografiach Starego Miasta w Elblągu widać takie w kamienicy przy Bednarskiej 3, 14, 23, 30, Rzeźnickiej 3, Świętego Ducha 8, Wieżowej 8, Garbary 24, Stary Rynek 3[26]. Takie też, wzmiankowane wyżej, zachowały się w wejściach kamieniczek w Nowym Stawie.

Jak nadmieniono wcześniej,drzwi klasycystyczne znajdowały się w domach podcieniowych i bez podcienia. Wiele podcieni (około 26) wspiera się na słupach ukształtowanych na antyczne kolumny. Trawestują one klasyczne po-

20 L. Krzyżanowski, *Wpływ neoklasycyzmu*…, dz. cyt., il. 501.
21 Tamże, il. 512.
22 B. Schmid, *Die Bau- und Kunstdenkmäler*…, dz. cyt., il. 313.
23 L. Krzyżanowski, *Wpływ neoklasycyzmu*…, dz. cyt., il. 507.
24 Tamże, il. 511.
25 Nie wiadomo, czy nie jest to replika z końca XIX w., a częste stosowanie regionalizmów w innych obiektach w Kadynach nie wyklucza takiej możliwości.
26 M. Lubocka-Hoffmann, *Elbląg, Stare Miasto*, Elbląg: Państwowa Służba Ochrony Zabytków; Oficyna Wydawnicza Excalibur, 1998, passim.



17. Nowy Staw, ul. Gdańska 12(7), dom podcieniowy z 1820 roku, około 2005. Fot. Jerzy Domino.



18. Drewnica 166. Dom z 1825 roku. stan około 1998. Fot. Jerzy Domino.



19. Kadyny. Kadyny. Pałac (?). Źródło: Archiwum WUOZ w Elblągu.



20. Cisewo 6. Dom z zagrody holenderskiej 1804, stan około 2005. Fot. Jerzy Domino.

rządki – toskański, joński, koryncki, kompozytowy – w mniej lub bardziej fantazyjnych odmianach. W znacznym stopniu zachowały się podstawowe elementy: wysoki cokół, baza, często trzon z entasis (nieraz groteskowy) i stylizowane kapitele[27]. W niektórych domach dźwigają antykizujący architraw z podwieszonym motywem kotary, w innych spoczywa odmienna już stylistycznie strefa zaciosanych mieczy czy łęgów spiętych przewiązaną kulą. W tych 4- czy 6-kolumnowych na froncie portykach można odnaleźć wariację typu świątyni *amfiprostylos* z antami (anty przypominały ryglowe ścianki boczne przy podcieniu). Umieszczenie w portalu wrót klasycystycznych nie było tu tylko wyrazem jednolitości stylowej[28], ale jednoznacznie do świątyni się odwoływało. Motywy o tym dosadnie mówią: tarcza symbolizuje oręż własny lub zdobyczny, radwan – chorągiew złożoną u wejścia, feston, girlanda – uwieńczenie tryumfatora – symbol chwały. Takie arma lub trofea składano przecież w antycznych rzymskich świątyniach Saturna i Jowisza, a kosze z płodami rolnymi i amforami z winem w świątyniach Cerery lub Westy. Mogło być to też odwołanie się do idei willi antycznej, na której drzwiach gospodarz zawieszał na czas *otium* tarczę, sztandar i girlandę, feston – świadectwo tryumfu i stałej gotowości, a amfora i kosz płodów rolnych mówiły o dostatku. Motyw meandru był nie tylko ozdobnikiem, ale też symbolizował jasną granicę, oddzielenie sielskiego lub usakralizowanego wnętrza od zewnętrznych niebezpieczeństw. Motyw muszli – wachlarza – przypominał o znikomości dóbr doczesnych, a promienisty półokrąg słońce, czyli pogodę, czyli życzenie szczęścia, które miało dom i mieszkańców opromieniać.

Czy mennonicki cieśla spod Gdańska, Peter Loewen, twórca najbardziej reprezentacyjnych domów był tego świadomy? Ani w Gdańsku, ani w Elblągu nie istniała wówczas budowla o formach antykizujących z kolumnami w portyku, na której mógłby się wzorować. Nie wydaje się też, by autorami koncepcji byli właściciele, chłopi (wprawdzie zamożni), tacy jak na przykład Cornelius Froese z Orłowa, Johann Jacob Ziemer z Marynowów czy Abraham Dick z Lasowic Małych. Teza o reminiscencjach z dalszych podróży lub korzystanie z jakichś wzorników pozostaje w sferze spekulacji[29].

W dekoracjach drzwi klasycystycznych stosowano charakterystyczne dla neoklasycyzmu elementy. Niektóre o niejednoznacznym kształcie określono subiektywnie z uwagi na podobieństwo i dla wygody opisu.

Akant – stylizowany motyw roślinny występujący w głowicach kolumn i listew przytykowych, niekiedy w płaszczyznach płycin czy tarcz (Borzymowo, 2-poziomowe drzwi w Żurawiu).
Amfora (waza) – kształt profilu naczynia o dwóch uchach, motyw w dekoracji płycin rzadki (na przykład dom: w Marynowach 54, w Jelonkach 30, Maryno-

27 M. Koperska-Kośmicka, *Dom podcieniowy…*, dz. cyt., s. 260–266.
28 W domu Orłowo, ul. Żuławska 66 na elewacji i obramieniach okien znajdują się ewidentnie barokowe formy wolut i naczółków.
29 Sam dom Loewena w Starocinie jest niczym nieróżniącym się budynkiem z zagrody winkelhoff, z małym podcieniem pulpitowym od podwórza i drzwiach opierzonych deskami w romb.

wach 46, Nowym Stawie, dawna ul. Świerczewskiego 19[30], Nowym Dworze Gdańskim, ul. Kopernika 19, jak i bliźniaczych drzwiach nr 46).

Boniowanie – dekoracja w formie pojedynczych poziomych lub kratkowanych wyżłobionych linii umieszczana jedynie w dolnej płycinie, co nadawało jej wygląd architektonicznego cokołu.

Cokół – forma ukształtowania dolnej płyciny na wzór architektoniczny z profilowaną bazą, trzonem, parapetem lub plintą.

Feston – motyw chusty upięty w 2 lub 3 miejscach ze zwisającymi fałdami, niekiedy o wyglądzie wstęgi, umieszczany z reguły na górnej płycinie jako oddzielny motyw, rzadziej na dolnej (na przykład w Nowej Kościenicy 51; w dolnej – Markusy 37, Oleśno 26[31], Różany 3)[32], sporadycznie na ramie nad płyciną (Nowa Cerkiew 5)[33], ale czasem w połączeniu z innym motywem: tarczą, półtarczą, radwanem.

Girlanda – z uwagi na wielokrotne zamalowywanie i nieczytelny przez to kształt mylona z festonem, podobnie zresztą upięta (Złotowo, Nowy Staw, dawna ul. Świerczewskiego 19).

Glify – pionowe wyżłobienia, szersze i głębsze od żłobkowania, czasami wypełnione półwałkiem, ich zróżnicowana szerokość, głębokość i zagęszczenie budują niektóre formy meandru, a głównie dekorację dolnej płyciny – radwanu, spotykana sporadycznie także na płycinach wyższych.

Kosz z kwiatami – rzadki element (udokumentowany na drzwiach domu podcieniowego w Bystrzu i Jelonkach 30).

Kratkowanie – ukośne nacięcia na dolnej płycinie.

Meander – motyw o klasycznym rysunku, pojedynczy lub podwójny, czasem zasugerowany wąskimi glifami lub kostkowymi wycięciami, najczęściej umieszczany na szpongach, ale też na listwach cokołu pod dolną płyciną (w drzwiach bocznych domu nr 17 w Złotowie obramia całą górną płycinę).

Muszla – dekoracja w formie muszli perłopława lub półokrąg stylizowany na muszlę lub wachlarz.

Pierścień – okrągły, wypukły okrąg występujący wraz z festonem i girlandą, czasami otaczający okrągłe plakietki czy tarczki na płycinie środkowej (w drzwiach w Nowej Cerkwi 13), odmianą jest pierścień płaski, wyraźny okrąg odcinający od płaszczyzny płyciny tarczę środkową.

Plakieta, plakietka – kwadratowy lub wieloboczny płaski element pokryty motywem roślinnym; większe plakiety umieszczano w centrum środkowej płyciny, małe w narożnikach płycin żłobkowanych (w dwupoziomowych drzwiach z Żurawca)[34] jednakowe, wieloboczne liściaste plakiety na obu kwaterach.

Plecionka – motyw wklęsły albo wypukły umieszczany na szpongach, utworzony bądź z przesuniętych półokręgów czy podniesionych arkadek, czasem zamkniętych kątowo krótkich laskowań, bądź też połączonych odcinków i rombów.

30 J. Stankiewicz, *Zabytki budownictwa*…, dz. cyt., il. 37.
31 L. Krzyżanowski, *Wpływ neoklasycyzmu*…, dz. cyt., s. 527.
32 Tamże, il. 527.
33 B. Schmid, *Die Bau- und Kunstdenkmäler*…, dz. cyt., il. 269.
34 L. Krzyżanowski, *Wpływ neoklasycyzmu*…, dz. cyt., il. 523.

Puchar – stylizowany motyw umieszczany sporadycznie na głównej płycinie (Złotowo 17, drzwi boczne).
Radwan – kształt, przypominający antyczny sztandar *vexillum* czy *labrum*, chorągwi zawieszonej poziomo, o trzech brytach, z częścią środkową obniżoną lub podniesioną, uzyskany poprzez układ zróżnicowanych glifów, często dolne krawędzie podkreślone trójkątnymi łezkami czy perełkowaniem; w bogatszych realizacjach umieszczano na nim inne elementy zdobnicze: kule, plakiety, półtarcze, festony, amfory.
Rozeta – okrągła plakieta lub tarcza o czytelnym rysunku płatków kwiatowych.
Rózgi liktorskie – dekoracja listwy przytykowej w formie wiązki długich prętów owiniętych wstęgą (drzwi w Bronowie, Palczewie).
Tarcza – owalna, elipsoidalna lub okrągła kompozycja pośrodku głównej płyciny, pokryta promieniście ułożonymi długimi liśćmi lub piórami, czasami w kilku warstwach; tarcze zróżnicowane gęstością listków – od 8 do 72 w zewnętrznym pierścieniu; odmianą są tarcze pokryte łuskami lub niewielkimi guzkami (ćwiekami?), kratkowaniem lub żłobkowaniem; zróżnicowane wielkością od małych, płaskich (plakiety) po silnie wypukłe półkule czy mięsiste starannie rzeźbione formy wypełniające całą przestrzeń płyciny.
Wawrzyn – motyw niewielkich 2–3-listnych gałązek z jagodą, umieszczony w narożnikach płycin.
Ząbki (kostki) – szlak naprzemiennie części wypukłych i wysuniętych imitujący element architektoniczny, umieszczany z reguły na szpongach lub dolnych listwach.
Żłobkowanie – ciąg gęstych, pionowych wklęsłych lub półwałkowych wypukłych żłobków (kanelur) pokrywający płaszczyznę płyciny, występuje jako jednolita dekoracja wszystkich lub poszczególnych płycin lub w układzie z innymi motywami – wawrzynem czy plakietkami w narożnikach albo jako tło dla tarczy, rozety czy festonu.

Jerzy Domino

***Jerzy Domino**, historyk sztuki, grafik, konserwator, doktor nauk humanistycznych, pracownik Elbląskiej Delegatury Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Olsztynie.*